

Гапєєва І. М.,
кандидат філологічних наук,
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

НАЦІОНАЛЬНИЙ КОЛОРИТ ТА ЕСТЕТИКА ПОЕТИЧНОГО ВИРАЗУ МОВОТВОРЧОСТІ ШІСТДЕСЯТНИКІВ

Процес мовної взаємодії суспільства є складним і багатоаспектним. Проміжним механізмом у цій взаємодії виступає культурний рівень усіх носіїв конкретної мови й етносу. Завдяки культурі спільність зберігає свою цілісність, унікальність, визначеність. Через культуру здійснюється спадковість, отже забезпечується існування етносу в часі. У разі проживання на тій самій території кількох етнічних груп, домінуючу позицію займатиме колектив, для якого природа, клімат, ландшафт увійшли до його самосприйняття, оспівані, опоетизовані у фольклорі, закріплені у структурі свідомості особистості як вищі цінності. Вони хвилюють, бентежать, навіюють приємні спогади та формують складне почуття любові до Батьківщини [14, 85].

Підхід до мови поезій як до носія естетичної інформації та явища національної культури повинен зберігатися і при вивченні поетичної фразеології та афористики. Адже, як зазначає К. Фролова, "мистецтво апелює до совісті людини, формує її, виховує. До появи літератури ці функції виконував фольклор, що протистояв офіційній моралі, яку нав'язували народові експлуататорські класи з метою утвердження свого панівного становища. [...] Нині усна народна творчість не єдиний провідник народної моралі, могутній потенціал морального виховання несуть у собі література і мистецтво" [20, 5].

Лінгвістика початку третього тисячоліття продовжує розв'язання завдань, поставлених мовознавцями ХХ століття. Часто недосліджені проблеми минулого розглядаються крізь призму нових поглядів. Це стосується розвідок В. Жайворонка [6], В. Калашника [7], Г. Клочека [9], В. Кузьменка [11], К. Мізіна [12] В. Чабаненка [21] та ін. Поетичне фразотворення викликає зацікавлення насамперед тому, що воно є одним із джерел збагачення фразеологічного рівня мови. Шляхи вплітання фразеологізмів у тканину твору – один із показників індивідуальної манери митця [19, 196]. В. Чабаненко, аналізуючи експресивні явища на ґрунті фразеології, вважає стилістично задане відхилення від норми одним із експресивних засобів, окремим випадком породження мовної виразності [21, 194]. У свою чергу можемо додати, що така мовна виразність спричинює й естетичне сприйняття авторської думки: *Біг Івасик, немов на свято, / І вибрикував, як лоша, / І, напевне, була у п'ятах / Пелюстка його душа* [17, 68]. Саме на влучних слововживаннях, які здебільшого мають фольклорне походження, тримається український колорит та естетичність віршів шістдесятників.

Метою дослідження є розкриття національного колориту поетичної мовотворчості шістдесятників засобами фразеології та афористики. Цьому

сприяє ряд завдань: 1) проаналізувати використані авторами фразеологізми з погляду стилістичного забарвлення їхніх компонентів; 2) простежити за авторськими трансформаціями сталих висловлювань; 3) виокремити з поетичних творів рядки, які містять потужний заряд авторської думки, що здатна задовольнити естетичні вподобання реципієнтів.

Стилістичне забарвлення фразеологізмів великою мірою залежить від характеру їхніх компонентів. Одні мають явно книжне забарвлення: *Я ж вам гармати слів повиставляв! / Я ж ніс за вас камінного хреста, / Аж захлинулась у сльозах земля! / Так чом же вам заціпило вуста?! [4, 217]; Шляхи прощальні – / перша скрипка печалі [10, 8]; О, де ж порятунку шукать мені, / Коли я один, мов перст! [15, 189]; Соляним стовпом не страшно стати, / Тільки в мене інша мрія є: / Статися бодай твоїм браслетом, / Щоб тримати рученя твоє [16, 215]; Юність вчать – наука їй не шкодить, / Але рветься зойк у мене з уст: / Хай до неї й близько не підходить / Із своєю міркою Прокруст! [17, 55]; Та тільки серце, **серце** ненавмисне / Пекучим болем душу мені **стисне** / І відчаєм її наповнить **вщерт** [17, 231]; інші належать до розмовно-просторічних, що, на нашу думку, і наближає їх до фольклору. "Багатьом народним фразеологізмам властива естетична організованість (симетрія структурних частин, римування компонентів і т. ін.). Саме ця організованість часто й приваблює мовців, авторів, сприяє їхнім естетичним (а значить і стилістичним) пошукам у власній мовотворчості" [21, 374]. Такі фразеологізми становлять більшість серед ідіоматичних висловлювань поетів шістдесятників і засвідчують тісний зв'язок авторської символіки з глибинами символіки народної, її невичерпними джерелами: *Жаль одного, що в леті до краси / Народу ніколи і **плюнуть** вам у очі [1, 127]; Цар цвіркунів Цвіркун-Співець / Інжира як побачив, / То так зрадив – **хай тобі грець!** – / Що аж зайшовся плачем [1, 219]; Натужиться, **аж ніт** тече з лиця, / А сходам тим **ні краю ні кінця!**.. [4, 216]; Уже й дідів своїх / у дурні **взули** / Онукі мудрі, / сплюнувши з губи [15, 318]; Бо не для мене був той пишний цвіт, / Обсипались на інших пелюсточки... / Але не скаржусь, що на білий світ / Я **народивсь**, як кажуть, **без сорочки** [16, 130]; Мені з тобою **море по коліна**, / І ні по чому каторжні труди. / Моя вкраїнська мова солов'їна – / Дзеркальний струмінь чистої води [17, 274]; І він до всього **шкірить** зуби rado, / У все повірив і сприйма сповна, / А думати тоді він тільки зна, / Коли відгадує кросворди та шаради [17, 64]. "Уміння творчо, оригінально використати народний фразеологізм є тепер мірилом і показником стилістичної вправності художника слова. Фразеологізм у сучасному літературному творі – це важливий ідейно-естетичний матеріал" [21, 374]. Але стилістична та естетична значущість фразеологічних конструкцій в індивідуальному й загальнонародному мовленні не завжди збігаються. Саме тому не можна розглядати елементи фразеологічного рівня тільки з погляду норм літературної мови. Їхня естетична сутність визначається зв'язками з іншими елементами тексту та підпорядкованістю ідейно-художньому задумові автора [13, 19].**

Значна частина досліджених фразеологізмів використовує назви живої природи: *На теплу землю вухонько поклав / І **серце** своє **заяче** під лапи [1, 249];*

І перша ластівка непроханої старості / в ostrіишя брів сивиночку внесе [10, 234]; *Чорні лебеді часу з лебединої пісні сторіч* [10, 101]; *Ти пісня моя лебедина, / останнє моє кохання. – / В такому віці людина / кохає завжди востаннє* [10, 126]; *Ми всяк своєї долі ковалі: / Вам до душі вертка синиця в жмені, / А нам до серця – в небі журавлі* [15, 280]; *Та з півнячих потуг сміялись навіть кури, / І млосно мружились, коли співав Поет* [15, 325]; *Тебе у серці котеня шкребе / За правду цю, – ну що ж, я вже кінчаю* [16, 211]; *Я вами гордую, панове, / Бо я – знатніший од вас. / Звиняйте за грубе слово – / Я з вами свиней не пас!* [17, 47].

У деяких наведених прикладах можемо спостерігати певні трансформації, до яких вдаються поети задля надання вислову експресивності. Як-от: *аж нит тече з лиця* (пор.: у поті лиця), *у дурні вули* (пор.: лишити в дурнях), *сміялись кури* (пор.: курці на сміх), *у серці котеня шкребе* (пор.: коти шкребуть на серці), *серце заяче* (пор.: заяча душа), *серце стисне* (пор.: серце стискається). Усі фразеологізми введені в контекст і оброблені таким чином, що недосвідченому читачеві важко вирізнити їх з усього лексичного багатства поезій. Трапляються й такі вірші, де вживання усталених зворотів є "масовим" [8, 234]. Так, у Бориса Олійника густо насичена фразеологізмами друга частина диптиха "До проблеми "Шевченко і народ": *З народом заграват не треба. / Він добре бачить з-під брови: / І що ви корчите із себе, / І хто єсте насправді ви. / Коли світили в нього ребра, / Коли товкли пророки злі: / Мовляв, куди йому до неба, / Як він по вуха у землі, – / Життям і канчуками вчений, / Він, / загнаний під самий низ, / Останній гривеник Шевченку / На перший пам'ятник приніс! / Народ не візьмеш на макуху. / Він зоддаля розрізнить чин: / І хто є син його по духу. / І хто – по духу! – сучий син* [15, 201]. "Звичайно, дуже важко, а то й неможливо безпомилково визначити, де тут істинні фразеологізми, а де "псевдофразеологізми". Ясно одне: текст майже повністю побудований на усталених мовних зворотах" [8, 234]. Високе естетичне чуття й гострота вислову, що характерні виділеним конструкціям, сприяють піднесенню художньої майстерності та слугують вихованню ідейно-естетичних смаків читачів (слухачів), наближують їх до усвідомлення національної мудрості та колориту.

Отже, поети-шістдесятники використовують різні напрацьовані мовною практикою способи введення фразеологізмів у художній текст. І вплетені в мову твору фразеологізми без видозмін, і їх авторські модифікації допомагають творцям образніше, емоційніше, виразніше акцентувати думки і переживання. Як зазначає Л. Донецьких, якісні перетворення одиниць загальнонародної мови в одиниці специфічної естетичної системи за відсутності семантичних зрушень відбуваються в лоні словесного матеріалу твору та в підтексті. Під час такого процесу необхідно зважати на культурно-історичне тло, авторське бачення світу, соціальну, філософську та естетичну позицію митця, тобто фоновий контекст [3, 23].

Будь-яка національна мова, зокрема її лексико-фразеологічний шар, збагачується не лише за рахунок народних джерел, про що йшлося вище, а й за рахунок символізованих мовних одиниць, позначених знаком авторства, –

афоризмів. Першою спробою узагальнення надбань українського народу в царині афористики є книга – "Українська афористика Х-XX ст.". У передмові до видання, написаній доктором мистецтвознавства В. Скуратівським, говориться про значення афористики в історії нації: "Кожний афоризм кожного із них, зрозуміло, має свій суто суверенний зміст і, відповідно, свою художню конструкцію. Але таке необхідне його "самостійництво" не тільки викликає, а й передбачає смисловий та стильовий зв'язки з певною "афористичною" сумою. Індивідуально-авторською. Національною. Нарешті – світовою..." [18, 5].

Оригінальна авторська думка здатна видобути естетичний ефект за допомогою традиційно вживаних слів, які своєю принадністю та проникливістю поєднують філософську думку з конкретно-чуттєвими поняттями. У полі інтересів дослідника перебуває афористичний шар мовних засобів, включаючи й ті вислови, що перевищують своєю структурою одне речення: *Як мало ненавидіти й любити! / І як багато жити, щоб тільки жити* [1, 76]; *Митцю не треба нагород, / Його судьба нагородила. / Коли в людини є народ, / тоді вона уже людина* [10, 38]; *На отчі креси темна сила суне, / А наша совість спить собі, німа. / ...Не озивайте ім'я Бога всує, / Коли в душі давно його нема* [15, 318]; *Я не сам. Я тисячна колона* [16, 191]; *Пробач, я плакати не вмію, / Нехай ридать солов'ї. / Щасливий той, хто бачив мрію, / Але не доторкнувся їй* [16, 181]. Як і фразеологізми, що узагальнюють життєвий досвід нації, афоризми передають цей досвід через концентрований умовивід інтелекту особистості, репутація якої має прихильність слухачів (читачів). Що ж стосується мовотворчості поетів, то вони здатні прикрасити концентрацію влучної думки виражально-зображальними засобами й подати її так, що реципієнта вразить не лише зміст, але й форма.

Психологи стверджують, що об'єктивний світ специфічно відображається в емоційній сфері людини через почуття. А оскільки почуття є показником того, що задовольняє чи могло б задовольнити певну потребу або, навпаки, що заважає її задоволенню, то виділяють дві основні якості емоційного ставлення особистості до фактів її життя – позитивну і негативну [2; 5].

Спостерігаємо позитивні й негативні настрої і в ідіоматичних висловлюваннях поетів-шістдесятників. Так, у першому разі, це: *Щасливий той, хто, і зазнавши мук, / Життя прожив прозоро і натхненно* [1, 82]; *Правдивий пісні передзвін кайданів – / то тільки звичний акомпанемент* [10, 239]; *Будь прокляті всі, хто відняв у мене вітчизну! / Але у вітчизни ніхто не одніме мене* [10, 238]; *Поезія – це завжди неповторність, / якийсь безсмертний дотик до душі* [10, 138]; *Краще померти стоячи, / Ніж на колінах жити!* [15, 52]; *Не з'їсть іржа того ножа, / Що правда на брехню гострила* [16, 228]; *Я хочу, щоб отак завжди судили: / Дивилися, кого й за що побили* [17, 158]. У другому ж – негативізм проявляється або прямолінійно, або криється за іронією чи сарказмом: *Даремно в шибку б'ється каяття, / В душі стліває чорне попелище...* [4, 74]; *З часів прапрадіда Гомера / аж до сьогоднішнього дня / немає кращого гримера, / ніж добросовісна брехня* [10, 147]; *Хрущов – ура! І не Хрущов – ура! / А головне – да здравствуєт*

кар'єра! [10, 166]; *Не озивай ім'я Народу всує, / Коли ти пам'ять Роду розгубив* [15, 318].

Багатство емоційної сфери особистості виражається у різних формах: чуттєвий тон, емоція, афект, стрес, пристрасть, настрої, фрустрація, почуття [2]. Досліджуючи вплив поетичної мовотворчості на реципієнта, нас, насамперед, цікавлять емоції, які викликає та чи та поезія. Переживання емоційних станів – радості, любові, дружби, симпатії або болю, суму, страху, ненависті, огиди – завжди має певний вияв. Зовні емоції та почуття передаються рухами, позами, мімікою, інтонацією мовленням, виразом очей. Внутрішні переживання яскраво виявляє ритм серцебиття, дихання, кров'яний тиск, зміни в органах травлення та виведення.

Ці внутрішні переживання бувають астенічними та стенічними, тобто виявляються в пригніченні або збудженні. Простежити за обома видами переживань легко, прочитавши, наприклад, вірш Бориса Олійника "Пісня про матір" [15, 161], коли після кожної репліки діалогу відбувається зміна почуттів. Слова *Пора мені, діти... / А ви вже без мене ростіть* у більшості людей викличуть почуття розгубленості, безпорадності – астенічні переживання. І далі: *Та як же без вас ми?.. / Та що ви намислили, мамо? / – А хто нас, бабусю, / у сон поведе по казках?, Не треба нам райдуг, / не треба нам срібла і золота, / Аби тільки ви / нас чекали завжди / край воріт. / Та ми ж переробим / усю вашу вічну роботу, – / Лишайтесь, матусю. / Навіки лишайтесь. Не йдіть – ніби з'являється шанс виправити ситуацію і одразу підключаються стенічні переживання – треба негайно діяти. А після слів *А я вам лишаю / всі райдуги із журавлями, / І срібло на травах, / і золото на колосках, "Лишайтесь щасливі", – / і стала замисленим полем / На цілу планету, / на всі покоління й віки –* скутість, шок, безвихідь – знов астенічні. Але остання фраза містить трансформовану формулу прощання "лишайтесь здорові", що в свою чергу приховує негативне сприймання висловлювання. Окрім влучного добору лексичного матеріалу, досягти емоційно-естетичного впливу авторові вдається і завдяки синтаксичним конструкціям. Тут і діалогічне мовлення, і вживання питально-окличних та обірваних речень.*

Повертаючись до авторських ідіом, зауважимо, що більшість із них підкреслює багатий життєвий досвід поетів, які, таким чином ніби дають поради своїм читачам (слухачам) та залучають їх стенічні емоції: *Була б колиска – будуть діти* [1, 232]; *Століття – зморшка на чолі Землі* [4, 71]; *З суми безконечно малих / виникає безконечно велике* [10, 157]; *Немає у житті середини. / Є тільки фланги, й тільки – центр* [15, 121]; *І в час, коли прощення за провини / Молитимете в Божої Руки, – / Не озивайте всує Україну, / Аби не всохли ваші язики* [15, 318]; *У багатті другого кохання / Першого завжди іскринка тліє* [16, 126]; *Живе лиш той, хто не живе для себе, / Хто для других виборює життя* [17, 39]. "Секрет особливої принадності афоризму є в тім, що в ньому завжди сконцентровано більше змісту, ніж сказано. Цей словесний шедевр не дає кінцевого результату судження, а немов пропонує знайти його. Думка в ньому висловлена легко та витончено, й у читача складається ілюзорне враження, що висновку він дійшов самотійно" [11, 93]. Саме через таке

враження, на нашу думку, реципієнт і отримує естетичне задоволення від прочитаного (почутого).

Отже, поетичне фразотворення насамперед цікаве тим, що входить до загальної системи словесно-образних засобів мови. Його дослідження надає можливість, з одного боку, заповнити відповідні лакуни в українській поетичній стилістиці, з другого – стимулювати дослідницьку роботу лінгвістів у сфері мовного спілкування засобами поезії. І тут інтерес становлять ті мовно-поетичні факти, що мають закономірний характер, адже саме вони вирізняють індивідуально-авторське мовотворення. У стосунку до мовотворчості поетів-шістдесятників залишається відкритим питання трансформації фразеологізмів і дослідження афористичних висловлювань цієї плеяди митців. Перспективи подальших пошуків у цьому напрямку вбачаємо у проведенні анкетування серед студентів-філологів для дослідження рівня обізнаності та виокремлення серед потоку поетичного мовлення квінтесенцій авторських думок, проведення студентами асоціацій між поетами та їхніми афористичними висловлюваннями та ін.

Література

1. Вінграновський М. С. Вибрані твори: у 3 т. / М. С. Вінграновський. – Тернопіль: Богдан, 2004. – (Серія "Маєстат слова"). – Т. 1: Поезії. – 2004. – 400 с.
2. Додонов Б. И. В мире эмоций / Б. И. Додонов. – К.: Политиздат Украины, 1987. – 140 с.
3. Донецких Л. И. Эстетические функции слова / Л. И. Донецких. – Кишинёв: Штиинца, 1982. – 156 с.
4. Драч І. Ф. Вибрані твори: у 2 т. / І. Ф. Драч. – К.: Дніпро, 1986. – Т. 1: Поезії. – 1986. – 351 с.
5. Дьяченко М. И. Краткий психологический словарь: Личность, образование, самообразование, профессия / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – М.: Хэлтон, 1998. – 339 с.
6. Жайворонок В. В. Символіка народного та авторського (крилатого) слова й виразу / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 2005. – № 3-4. – С. 138-147.
7. Калашник В. С. Фразотворення в українській поетичній мові радянського періоду: (Семантико-типологічний аспект) / В. С. Калашник. – Х.: Вища школа, 1985. – 172 с.
8. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко. – К.: Наукова думка, 1984. – 251 с.
9. Ключек Г. Д. Поетика Бориса Олійника: літературно-критичний нарис / Г. Д. Ключек. – К.: Рад. письменник, 1989. – 332 с.
10. Костенко Л. В. Вибране / Л. В. Костенко. – К.: Дніпро, 1989. – 559 с.
11. Кузьменко В. І. Словник літературознавчих термінів: навч. посібник з літературознавства за оновл. прогн. для вчителів та учнів серед. шк.,

- проф. уч-щ, ліцеїв, гімназій / В. І. Кузьменко. – К.: Укр. письменник, 1997. – 230 с.
12. Мізін К. І. Когнітивне підґрунтя ономасіологічної структури компаративних фразеологізмів як мовної універсалії (на матеріалі німецької та української мов) / К. І. Мізін // Мовознавство. – 2006. – №5. – С.73-84.
13. Моисеева Л. Ф. Лингво-стилистический анализ художественного текста / Л. Ф. Моисеева. – К.: Вища школа, 1984. – 87 с.
14. Мова і мовний потенціал особистості в поліетнічному середовищі: колективна монографія / [за ред. З. Митяй, О. Хомчак, І. Гапєєвої]. – Мелітополь: ТОВ "Видавничий будинок ММД", 2012. – 205 с.
15. Олійник Б. І. Вибрані твори: у 2 т. / Б. І. Олійник. – К.: Вид-во "Укр. енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2005. – Т. 1: Вірші. Поеми. – 2005. – 608 с.
16. Павличко Д. В. Твори: у 3 т. / Д. В. Павличко. – К.: Дніпро, 1989. – Т. 1: Поезії. – 1989. – 501 с.
17. Симоненко В. А. Твори: у 2 т. / В. А. Симоненко. – Черкаси: Брама-Україна, 2004. – Т. 1: Поезії. Казки. Байки. З неопублікованого. Проза. Літературні статті. Сторінки щоденника. Листи. – 2004. – 424 с.
18. Українська афористика Х-ХХ століття / [за заг. ред. І. Драча, В. Черняка]. – К.: Просвіта, 2001. – 320 с.
19. Федурко М. Ю. Фразеологічне новаторство Ліни Костенко (на матеріалі історичного роману "Берестечко") // Актуальні проблеми слов'янської філології: статті / М. Ю. Федурко, А. О. Огар. – Ніжин, 2008. – С. 196-200.
20. Фролова К. П. Морально-етичні пошуки в сучасній українській ліриці / К. П. Фролова. – К.: Знання, 1983. – 47 с.
21. Чабаненко В. А. Вибрані праці з мовознавства / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя: Дніпровський металург, 2007. – 505 с.

Анотація

Стаття продовжує цикл публікацій автора з питання впливу мовотворчості шістдесятників на естетичну свідомість особистості. На цьому тлі глибоко аналізуються поезії М. Вінграновського, І. Драча, Л. Костенко, Б. Олійника, Д. Павличка та В. Симоненка, які є яскравими представниками свого покоління. Цього разу увагу зосереджено на фразеології та афористиці обраних поетів.

Ключові слова: естетичність мовлення, емоції, фразеологія, афористика.

Аннотация

Статья продолжает цикл публикаций автора по вопросу воздействия языкового творчества шестидесятников на эстетическое сознание личности. На этом основании глубоко анализируются поэзии Н. Винграновского, И. Драча, Л. Костенко, Б. Олейника, Д. Павлычко и В. Симоненко, которые являются яркими представителями своего поколения.

Ключевые слова: эстетичность речи, эмоции, фразеология, афористика.

Summary

Article continues a cycle of publications of the author concerning impact of language creativity of men of the sixties on esthetic consciousness of the personality. On this basis are deeply analyzed poetry of N. Vingranovsky, I. Drach, L. Kostenko, B. Oleynik, D. Pavlychko and V. Simonenko, who are bright representatives of the generation.

Keywords: aesthetics of speech, emotion, phraseology, aphorisms.